

УДК 371.4

DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-356-364

ЖУМАТАЕВА А.С., СЕЙДАЛИЕВА Г.А.

Ж. Баласагын атындагы КУУ

ЖУМАТАЕВА А.С., СЕЙДАЛИЕВА Г.А.

КНУ им. Ж. Баласагына

ZHUMATAEVA A.S., SEIDALIEVA G.A.

KNU J. Balasagyn

ORCID: 0009-0006-2344-0000, SPIN-код: 7664-6397¹

ORCID: 0009-0001-2886-1502²

КЕНЖЕ ОКУУЧУЛАРГА КЛАССТАН СЫРТКАРКЫ ИШТЕРДЕ ЭКОЛОГИЯЛЫК ТАРБИЯЛООНУ ЖҮРГҮЗҮҮ

**ПРОВЕДЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ
ВО ВНЕ КЛАССНОЙ РАБОТЕ**

**CONDUCTING ENVIRONMENTAL EDUCATION OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN
OUTSIDE THE CLASSWORK**

Аннотация: Учурдагы татаал жана карама-каршы тенденцияларга толгон дүйнөдө экологиялык көйгөйлөр глобалдык масштабга өткөндүгү баарыбызга маалым. Мындай абалды мүнөздөөдө жаратылышта окуучуларга табият кубулуштарын өз алдынча байкоону уюштуруу боюнча мектеп программасын жана алардын жаш өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен элдик педагогиканын негизинде даярдалган атайын тапшырмалардын тарбиялык таасири өтө зор экендигин авторлор баяндашты. Макалада авторлор окуучулардын эстетикалык жактан кабылдоо жөндөмдүүлүгүн өстүрүү максатында табият жөнүндөгү кыргыз акын-жазуучуларынын ырларын жана аңгемелерин окуу уюштуруу, класстык табият таануу бурчтарын жасалгалоо, өз чыгармаларында туулган жердин сулуулугун даңазалаган композиторлор, сүрөтчү-пейзажисттер тууралуу аңгемелешүүлөрдүн жүргүзүлүшүн жөнүндө белгилешти. Элдик педагогиканын каражаттарын класстан сырткаркы ишмердүүлүктө пайдалануу анын мазмундук жагын күчөтүүгө мүмкүндүк түзүлөт. Окуучулардын курчап турган чөйрөнүн сулуулугун кабылдоо жөндөмдүүлүгүн калыптандырууда жана табиятка кылдат мамиле жасоого мугалимдин ыйрөтүн иштери өзгөчө мааниге ээ болоору тастыкталды. Макаланын корутунду бөлүгүндө башталгыч класстын окуучуларына экологиялык тарбия берүү боюнча жүргүзүлгөн иш-чаралардын жыйынтыгын чыгарууда табият таануу жумалыгы, токойлорду, бактарды коргоо боюнча атайын ишембиликтерди, конкурстарды, кечелерди, көргөзмөлөрдүн ж.б.д.у.с. класстан сырткаркы иш-чараларды өткөрүү зарылдыгы жазылды.

Аннотация: Сегодня всем известно, что наполняющие мир сложные и противодействующие тенденции довели экологические проблемы до глобального масштаба. Авторы описывают большое воспитательное воздействие специально подготовленных занятий по школьной программе на основе народной педагогики с учетом возрастных особенностей учащихся по организации самостоятельных наблюдений природных явлений.

статье отмечено в целях развития способностей ученика эстетического восприятия природы о проведении собеседований с художниками-пейзажистами, композиторами, прославляющими в своих произведениях красоту родной земли, организации чтения стихов и повестей поэтов, писателей, классных уголков естествознания. Подтверждается, что созданы возможности усиления содержательной стороны использования средств народной педагогики во внеклассной деятельности. Особое значение придается работе учителя для научения учащихся осторожного подхода к природе, способности восприятия красоты окружающей среды, усилению содержательной стороны использования средств народной педагогики во внеклассной деятельности. В заключительной части при подведении итогов экологического воспитания учащихся начальных классов описана необходимость проведения таких внеклассных мероприятий как недели естествознания, специальных субботников по защите лесов, деревьев, конкурсы, вечера, выставки и т.п.

Abstract: Today, everyone knows that the complex and countervailing trends that are filling the world have brought environmental problems to a global scale. The authors describe the great educational impact of specially prepared lessons for the school curriculum based on folk pedagogy, taking into account the age characteristics of students in organizing independent observations of natural phenomena. In the article, in order to develop the student's abilities of aesthetic perception of nature, it is noted to conduct interviews with landscape painters, composers who glorify the beauty of their native land in their works, to organize the reading of poems and stories of poets, writers, and classrooms of natural science. It is confirmed that opportunities have been created to strengthen the content side of using the means of folk pedagogy in extracurricular activities. Particular importance is attached to the teacher's work to teach students a cautious approach to nature, the ability to perceive the beauty of the environment, to strengthen the content side of the use of folk pedagogy in extracurricular activities. In the final part, when conducting the results of environmental education of primary school students, the need for such extracurricular activities as weeks of natural science, special subbotniks to protect forests, trees, contests, evenings, exhibitions, etc. is confirmed.

Негизги сөздөр: башталгыч мектеп, экологиялык тарбиялоо, класстан сырткаркы иштер, элдик педагогика, экскурсиялар, табият кубулуштары, кыргыз жаратылышы, эмгекке тарбиялоо

Ключевые слова: начальная школа, экологическое воспитание, внеклассная работа, народная педагогика, экскурсии, естественные явления, кыргызская природа, трудовое воспитание.

Keywords: elementary school, environmental education, extracurricular activities, folk pedagogy, excursions, natural phenomena, Kyrgyz nature, labor education.

Учурдагы татаал жана карама-каршы тенденцияларга толгон дүйнөдө экологиялык көйгөйлөр глобалдык масштабга өткөндүгүн баарыбызга маалым. Адамзат менен табияттын ортосундагы улам татаалдашып бара жаткан маселелер цивилизациянын негизине коркунуч алып келгн менен көп учурда адамдын жашоосунун мнмкннчнлктнрнн алдын ала айтууну татаалдаштырат. Ошондуктан экологиялык коопсуздукка атайын илимдин адистери гана эмес, дүйнө жнзндөгн жалпы коомчулук абдан чоң көңл буруп жатышат.

Экологиялык проблемаларды чечннннн жемиштннлннн айланы чөйрөгө карата руханий-адептик мамиле кылууга тарбиялоо учурунда тандалып алынган максатка ылайык болот.

Биз өз изилдөөбүздө айлана чөйрөнү коргоо, сактоо иш-аракетинин өнүгүшүн мыйзамдары жана мыйзам ченемдүүлүктөрүн өздөштүрүшү менен айкалышта иш алып баруу керек деген Ж.К. Аблабекова, Г.Ж. Байышова, А.М. Мурсалиев, Т.З. Ниязов, А.Б. Шамшиев, Р.Ж. Дөөлөтбакова, М.Г. Думанаева, А.М.Каролова окумуштуулардын жалпы жыйынтыктарын колдондук [1, 3]. Башкача айтканда, С.К. Рысбаевдин башталгыч класстардагы окуучулардын жаратылыш жөнүндө практикалык иш-аракети, окуучулардын жаратылыш кубулуштарына жана предметтерине карата болгон мамилелерин ачык жана так чагылдырган иш-аракетин эсептөөбүз керек деген оюна кошулабыз [8].

Табияттын реалдуу кубулуштарын жана объектилерин таанып билүү жана нүрөнүн окутуунун акыл-насаат мүнөзүндөгү усулдары менен эле ишке аша бербейт. Жаратылыш чөйрөнүн таанып билүүнүн эң таасирдүү жолдорунун бири – бул башка предметтерге салыштырмалуу "Мекен таануу" сабагында көбүрөөк орун алган өткөрүлгөнчү табиятка тизден-тиз байкоо жүргүзүшү иштери болуп саналат [1, 2].

Окуучуларды табияттын өзүндөгү нукура сулуулукту кабылдоого, жаратылыш кубулуштарынын эстетикалык жактан ырахат тартуулоо мүмкүнчүлүктөрүн сезингө нүрөнүн негизин аларга ошол кубулуштардын жана нерселердин «көркөм сөз жүзүндөгү сүрөттөрүн» тартуу боюнча тапшырмаларды сунуштоо жакшы натыйжаларды берет. Алардын чыгармачылык активдүүлүгүн арттыруу негизин жаныбарларды, өсүмдүктөрдү, жамгырды, күндү, күн желесин, ландшафт өңүн табият кубулуштарын көркөм сөз аркылуу баяндап түшүндүрүшү боюнча конкурстарды өткөрүшү болот. Ушундай тапшырмалар башталгыч класстын окуучуларындагы табият тууралуу түшүнүктөрдүн туура калыптанышы, алардын эстетикалык сезимдеринин өсүшүн жана табият менен таттуу мамиледе болууга карата кызыгууларынын өркүндөшүн негизин зор мааниге ээ болот. Окуучуларга табият кубулуштарын өз алдынча байкоону уюштуруу боюнча мектеп программасын жана алардын жаш өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен элдик педагогиканын негизинде даярдалган атайын тапшырмалардын тарбиялык таасири өтө зор. Мындай тапшырмаларды жүзүндө жаратылыш кубулуштарын жана объектилерин туура тандоо өзгөчө маанилүү. Бул тапшырмалардын айрымдарын экскурсияга чыгар алдында, кээ бирин экскурсия учурунда берүү болот. Мында мугалим окуучулардын көңүлүн кыргыз жергесиндеги жаныбарлар жана өсүмдүктөр тууралуу фольклордук материалдарды жыйноого эле эмес, жүргүзүлгөн байкоолордун натыйжаларын анализдөөгө, элдик адабияттагы алар тууралуу айтылган ойлордун акыйкаттыгын же бай түшүнүктөргө негизделгендигин аныктоого жана андан өз алдынча тыянак чыгарууга нүрөнүгө да багыттоого тийиш.

Ар бир мезгилдин келиши менен жаратылышта өзгөрүүлөр болуп, окуучулардын байкоо жүргүзүшү иштерин уюштуруу негизин өзгөчө ыңгайлуу шарттар түзүлөт. Мисалы, жаз мезгилинин сулуулугу жана анын балдардын жашоо турмушундагы мааниси тууралуу П. Дүйшөнбаев жана М. Дүйшөнбаев: "Табияттын жандануу процессинин улуу сырларына сүңгүп кирип, анын сулуулугун баланын өз көзү менен көрүшү менен өтө зор тарбия берүүчүлүк мазмунду көрүп турам. Табияттын сулуулугуна наристе канчалык сүңгүп кирсе, анын сонундукту кабылдоого карата болгон аракети ошончолук күчөйт", - деп жазышкан [3, 242].

Экинчи класстын окуучулары негизин "Күздүн өсүмдүктөр менен жаныбарлардын жашоосундагы мааниси" деген темада жүргүзүлгөн экскурсияда жандуу жана жансыз жаратылыштагы күз мезгилиндеги кездешкен өзгөрүүлөр менен балдарга маалымат

берни, бул өзгөрүүлөрдүн себептерин аныктоо, жаратылышты таанууга болгон балдардын кызыгуусун ойготуу, деги эле жандуу жаратылышка жапакеч мамиле жасоого нйрөтүн сыяктуу бир катар максаттар коюлган.

Ушул экскурсияны уюштуруу учурунда балдар жаныбарлар жана өсүмдүктөр тууралуу көп кырдуу макал-лакаптарды, табышмактарды жана жаңылмачтарды топтошот. Андан кийин балдар топтогон өсүмдүктөр менен жаныбарлардын сүрөттөрүн ошол макал-лакаптар менен бирге "Күздүн бир күнү" деген темадагы класстык бурчтуу кооздоодо пайдаланылды. Жаратылышты эстетикалык жактан кабыл алуу көндүмдөрүн өнүктүрүүнүн максатында жаратылыш тууралуу кыргыз жазуучуларынын жаратылыш тууралуу чыгармаларын окуу, ролдоштуруу тапшырмасы берилет, класстык жаратылышты коргоо бурчтары шөкөттөлүп, ар бир окуучу өздөрүн жараткан чыгармаларында туулган жердин кооздугун даңазалаган жазуучулар, сүрөтчүлөр жөнүндө баарлашуу иштери жүргүзүлөт. Экскурсияга чыгуу алдында класстагы окуучулар менен көрсөтмөлүнү аңгеме-дүкөн жасалып, анын уюштуруунун болжолдуу программасы, максаты тааныштырылып, жаратылышта жүрүнүнүн талаптары тууралуу атайын эскертүүлөр ар бир окуучуга таратылат. Анда жаратылыштын жансыз объектилерине, өсүмдүктөргө жана жаныбарларга аяр мамиле жасоо зарылдыгы эскертилет.

Экинчи класстар үчүн жүргүзүлгөн бул экскурсияда аба ырайынын алмашуусуна байкоо жүргүзүн, жандуу жаратылышта кандай кубулуштар болгонун түшүнүн, канаттуулардын жана курт-кумурскалардын жашоосуна байкоо жүргүзүн, элдин жаратылыш тууралуу тажрыйбаларынын чыныгы турмуштук кырдаалдар менен шайкеш келишин ачыктоо сыяктуу таанып билүүчүлүк багыттагы максаттар коюлат. Жүргүзүлгөн экскурсия курчап турган чөйрөгө камкор мамиле жасоо талаптарын анализдөө, педагогдун жыл мезгилдери жана айлардын эски аталыштары тууралуу уламыштарды, жансыз

жаратылыштагы кубулуштарды байкоо, жаныбарларды, канаттууларды, курт-кумурскаларды, дарактарды, бадалдарды, гүлдүн чөптөрдүн көрүнү, баарлашууларды уюштуруу сыяктуу иреттүү уюштурулушу керек.

Бүтүндөй эле экскурсиянын жүрүшүндөгү тапшырмалардын жана берилген суроолордун негизинде мугалим окуучулар менен жаратылыш кубулуштары жана предметтери тууралуу байкоолорун талкуулап, күз мезгилиндеги кубулуштар тууралуу визуалдуу ой жүгүртүүлөрүнүн өнүктүрүүсүнө жардам берет, жаныбарларды аяганга нйрөтүп, аларды асыроо керектигине ынанышат. Элдик педагогиканын каражаттарын класстан сырткары иш-аракеттерде колдонуу анын маңызын күчөтүүгө шарт түзөт. Балдардын айлана чөйрөнүн кооздугун байкап сезүүнүн көндүмдөрүн өнүктүрүүндө жана жаратылышка аяр мамиле жасоого педагогдун нйрөтүн иштери өзгөчө мааниге ээ.

Балдардын жаратылыш жөнүндө түшүнүктөрүн өнүктүрүүнүн үчүн алардын өздөрүн жүргүзгөн байкоолордун натыйжаларын түшүндүрүүгө жана аны негиздер күнүмдүк жашоодо колдонууга машыктыруу абзел [4]. Ошондуктан эксперименттик класстарда экскурсиядан алынган, топтолгон маалыматтарды окуучулар ырлар, жомоктор, уламыштар менен бирге нйрөтүлгөн билимдердин курамына кошуу зарыл. Ушул максатта программа,

календарлык тематикалык планга ылайык "Кыргызстанымдын жаратылышы", "Жаныбарлардын керемети" өңдүн жаратылыш бурчтарын толуктап туруу максатка ылайык.

Мындан тышкары, педагог жаратылыш тууралуу экскурсия учурундагы ой жнгртнглрдн, кабыл алууларда жана сезимдерди кндөлнк баракка тншнрнннн же атайын экологиялык жазуу дептерин ачууну сунуштайт. Баллардын жандуу жаратылыштын өкндөрнннн снрөттөрнн ушул экологиялык атайын китепчелерге, альбомдорго тартып, алар жөнндө көп кырдуу макалдарды, тншннктөрдн кндөлнк баракчага тншнрнн максатка ылайык. Ушул сыяктуу кндөлнк баракчаларды жана китепче, альбомдорду толуктоодо балдар жаныбарлар жана өснмднктөр жөнндө ар көп кырдуу фольклордук чыгармалардагы маалыматтарды, журналдардан кыркып алынган, интернет баракчаларынан алынган турднн жаныбарлардын снрөттөрнн, макеттерин ж.б. колдонсо болот.

Жаратылыш кубулуштарын жана адамдардын эмгек иш-аракеттерин байкоо тууралуу толукталган кндөлнк баракчалар жаратылышка карата болгон эмоциялык-эстетикалык типтеги өз ара байланышуунун жаралышында негизги роль ойнойт [5]. Нйрөтнлнп жаткан жаратылыш таануучулук маалыматтарды иликтөөдө маанилну мнмкннчнлнк тнзнлөт. Бул кндөлнк баракчасында башталгыч класстарда талап кылынган жандуу жана жансыз жаратылыштагы нерселердин, өзгөрнглрднн такталган чөйрөсн тууралуу ырааттуу уюштурулган байкоолорунун жыйынтыгында топтолгон материалдарды кндөлнк баракчага тншнрнп, жаратылышта болуп жаткан кубулуштарды белгилеп туруу талап кылынат.

Бул кндөлнктөр баракчаларды толуктоодо балдардын экологиялык тншннктөрн, ой жнгртнглрдн кеңип, элдик оозеки чыгармалардын нлглрднн нйрөннгө мнмкннчнлнк тнзө турган өзгөчө көннгнлрднн сунуштоо зарыл. Бул ишмердннлктнн уюштурулушунда кндөлнк баракчаны толуктоодогу маалыматка жараша оңдоолордун да зарыл экендиги аныкталды. Маселен, экинчи класстын окуучуларына курт-кумурскалардын жашоосун снрөттөй турган эки элдин ырым-жырымын жазып, анын чындыгын жаратылышка карата уюштурулган байкоолордун натыйжасына окшоштуруу менен көз жнгртнп көргнлө деген сыяктуу көннгнлрдн берннгө болот. Мындан башка нйдө аткарылуучу көннгнндө гнлднн өснмднктөрднн снрөттнн тартуу же макетин тншнрнн эле эмес, ошол гнлдөр тууралуу табышмактарды эстөө, ал гнлдөрднн өзгөчөлнктөрнн аныктоо, жыл мезгилдери тууралуу уламыштардагы ишенимдерди билип келгиле деген кошумча максаттарды коюу зарыл.

Жаратылыш таануучулук типтеги экскурсиялар адам иш-тажрыйбасынын кабыл алуучулук, эстетикалык, адептик жана башка сапаттарын өз ичине камтыйт. Ошондуктан ал предмет аралык байланышты бекемдөөчн негизги курал болуп саналат. Башталгыч класстарда берилнчн предметтердин арасындагы өз ара байланыштуулукту жаратууда балдардын - снрөт, музыка, кыргы тили, адабий окуу предметтеринде жогорку бааныпбилнучнлнк билим, билгичтик, көнднмдөрнн системалаштырууга шарт тнзнлөт. Ошол эле мезгилде балдардын экологиялык тншннктөрн тереңдейт жана бул окутулуп жаткан сабактардагы өтнлнчн жаратылыш таануучулук маалыматтарды кенен нйрөннгө мнмкннчнлнк тнзнлөт.

Жаратылыштын кооздугун табигый көрннншн кандай болсо, дал ошондой кабылдоо окуучулардын көнлнн кубанычка байыткан, тншнннннн өннктнрнп, толуктоого, нйрөнгөнн жөнндө курдаштары менен баарлашууга, талкууга катышууга шыктандырат. Педагогикалык ишмердннлктнн аткарылышында кыргыз тили предметинде "Жаздын бир кннн бир жылга тете" - деген темада аңгеме, чакан көркөм чыгарма жазуу тапшырмасы берилет [7]. Ал тапшырмада 3-класстын окуучусунун бул темада жазган аңгемесине анализ берилет.

Коомдук жемиштнн жумушта окуучулар өздөрнннн адептик мннннн калыптандыра турган тажрыйба топтошуп, жаныбарлар жана өснмднктөрдн ар дайым коргоого, сактоого нйрөнншөт. Бул сыяктуу ишмердннлнктнн жыйынтыгында окуучулар жаратылыштын кооздугун сезе билннгө көннгншөт, анын адам жашоосундагы мазмунун андап тншннп, жаратылыш байлыктарын даңазалоо жөнндө аткарган иш-тажрыйбаларынын жыйынтыгын ырахаттануу менен таасирднн курдаштары менен талкуулашат. Башталгыч класстын окуучуларынын жаратылышты таануучулук иш-тажрыйбаларын экологиялаштыруу жандуу жана жансыз жаратылыштын бири-бири менен болгон байланышынын тнпкн башатын тнзгөн объективднн жаратылыш таануучулук позициянын өннгншннө тнрткн болот. Эксперименттик класстардын педагогдору балдарды жаратылыштын байлыктарын турмушта колдонуудагы жалпы жана типтнн маселелер жана туулган жердин жаратылышын сактоо тууралуу аткарылган ишмердннлнктөр жөнндө маалымат алууга таасирднн көңл бөлннсн максатка ылайык [5].

Эксперимент жнргнзннннн жыйынтыктары класстагы эмгекке тарбиялоо жана жаратылышты коргоого багытталган ишмердннлнктнн пландарында камтылуусу зарыл. Окуучуларга берилнчн маалыматтар менен бирге, анда эмгектеннн учурунда кыргыз элинин оюн учурунда таратылуучу таркатма жана көрсөтмө куралдар даярдалып, өснмднктөр жөнндө элдик ырлар, табышмактар, жаңылмачтар, макал-лакаптар камтылышы максатка ылайык.

Айлана чөйрөгө жапакеч, аяр мамиле кылууга балдарды нйрөтнн нчнн педагогдор балдар менен чогуу жоголуп бараткан жергиликтнн жаныбарлардын жана өснмднктөрднн тнрлөрн, дарылык касиети бар өснмднктөр менен жакындан таанышат, рамашка гнл, ит мурун, карагаттын тнрлөрн, чычырканак өңднн өснмднктөрдөн топтолгон коллекциялык биримдиктерди топтоштурушат.

Кыргыз жергесинин тоолорунда өскөн жапайы козогат, зире, сейдана, сарымсак, тоо пияз, чие сыяктуу жок болуп бара жаткан өснмднктөрдн коргоо зарылдыгы, аркар от, кийик от, жалбыз, чнкнрн, ак кодол сыяктуу өснмднктөрднн дарылык касиетин балдарга педагог ар тнрдн мисалдарды келтирнн менен тншннднрөт [6, 7].

Башталгыч класстарда жаратылышты сактоого багытталган иш-аракетке активднн катышпай, ары-бери басып жнргөн окуучуларга өзгөчө көңл бөлннөт. Мындай балдарды коомдук пайдалуу иштергешыктандыруу, кызыктыруу максатында педагогдор алардын класстагы экологияга болгон тарбиясы алдыңкы балдар менен чогуу чакан оптордо иш алып барууга аракет кылат. Ошондой эле балдарды атайын топторго бөлнп, жогорку класстардын балдары менен чогуу өснмднктөрднн айрым тнрлөрнн сактоо тууралуу экскурсияларга катыштыруу, эмгек ардагерлеринин нйлөрнннн алдына ар тнрднн көчөттөрдн отургузуу жумуштарына тартуу, өснмднктөр тууралуу макал-лакаптарды топтоо жумуштарына аралаштыруу да керек.

Мугалим жаратылышты өннктнрнн жана аны коргоо иш-тажрыйбаларында айрым гана жигердннлнктөрнн көрсөткөн, көпчнлнк учурда аткаруучу гана позицияда болгон балдардын демилгелерин колдоп, аларды өз алдынча, аң-сезимднн тнрдө ушундай иш-тажрыйбаларга катыштырууга багыттайт. Педагогдор ушундай балдардын аткарып жаткан ишмердннлнктнн маңызын толук кандуу тншннп билннсннө өбөлгө тнзп, ар бир коомдук ишмердннлнктөргө бул окуучуларду көбнрөөк тартуумилдети коюлат. Маселен, педагог балага өзннднн бир тууганын нчнн "Тоолордогу дарылык касиети бар чөптөр жөнндө" деген китепче тнзп кел деген көннгнн бернн ала окуучунун бул

багыттагы тншннгнн, көндмдөрнн калыптандырууга эң эле зор мнмкннчнлнк тнзөт. Ал эми 3-класстын окуучулары жаратылышты коргоо бурчу нчнн төмөнкндөй макалдарды топтошкон: Эл эмгегин жер жебейт, Адал эмгек абийир таптырат, арам эмгек азабын тарттырат, Дарак бир жерден көгөрөт, Ат адамдын канаты, Эл - эне, жер – ата, Коён өз өлкөсүнөн коркот, Коёнду камыш, эрди намыс өлтүрөт.

Мектеп окуучуларын экологиялык жактан тарбиялоо жайкы жана кышкы эс алуу мезгилдериндеги табият таануучулук ишмердннлнгн аркылуу да ишке ашат. Бул бнтнндөй эле окуу жылында өткөрнлгөн практикалык иш менен тыгыз байланышта болот. Коомдук пайдалуу эмгек табият таануу илимине киришнн боюнча жайкы тапшырмаларды аткаруу менен бирдикте уюштурулат жана өз ичине: жандуу жана жансыз табияттын кубулуштарына жана объектилерине байкоо жнргнзнн (талаада, огороддо, бакта), өснмднктөрднн жана жаныбарлардын жашоосуна байкоо жнргнзншөт. Табияттагы ар кандай мөмө-жемиштерди, өснмднктөрднн уруктарын, жалбырактарын жана дарылык касиети бар чөптөрдн жыйноо, көчөттөрдн огородго отургузуу, көчөлөрдөгн, сейил бактардагы, жакын арадагы табигый чөйрөдөгн бак-дарак, тнрднн өснмднктөрдн асыроо, табигый эстеликтерди табуу жана коргоого алуу өнднн иш-чараларды камтыйт.

Башталгыч класстардагы окуучуларды эмгекке тарбиялоодо аткарылуучу иш тажрыйбанын максаты менен тааныштырып, балдарга эмгек бул адамдын өннгннснндө негизги роль ойноору тууралуу баарлашуу, тншннднрнп айтып бернн, табышмактатып айтып бернн сыяктуу ыкмалар менен баяндоосу зарыл. Аталган ишмердннлнктө жаратылышты коргоо бурчтары, каттоо барактары, дубал гезеталар, көргөзмө куралдар, тнрднн элдик оюндар, сынактар, жарыштар колдонулат. Мындан тышкары, эксперименттик класстарда жаратылышты сактоо тууралуу баарлашууларды уюштуруу салттуу тнрдө жыл сайын өтннсннө көмөктөшнндө фольклордук чыгармалардагы маалыматтар кеңири пайдаланылат.

Мындай ишмердннлнктөр балдардын экологиялык тншнннктөрнн, кабылдоолорун эске алуу менен сабактарда, экскурсия мезгилинде жана класстан тышкаркы иштерди уюштурууда өзнннн мыкты жетишкендиктерин көрсөтөт. Бул учурда балдар кандай жагдайда жайкы каникулду өткөрөрнн, бардык эле окуучулардын эмнеге шыктуулугун жана эмнеге көбнрөөк кызыккандыгын эске алуу талапка ылайык. Эмгекке балдарды тарбиялоодо ата-энелер эле эмес, айылдын улуу өкнлдөрн, коңшулар да катышуусу бул процесстин жемиштннлнгнн камсыз кылат.

Окуу жылынын жыйынтыгында эксперименттик класстарда бул сыяктуу иш-тажрыйбаларды жогорку деңгээлде жнргнзнн тууралуу балдарга жайкы каникулда кандай тапшырмаларды аткаруу керектигин жөнөкөй тил менен тншннднрнп берннсн зарыл. Педагогдор бул учурда ар кандай снрөттөрднн көргөзмөснн уюштуруу менен жай мезгилине тиешелнн өзгөчөлнктөрдн балдардын эсине салып, ал менен байланышкан жаратылыштын өзгөрннлөрннө окуучулардын көнлнн бурдуруп, жай мезгили жөннндө ар кандай уламыштарды, чыгармаларды окуп, анализдөө, өз пикирин билдирнн боюнча тапшырмаларды аткаруу сунушталат, байкоо жнргнзннннн пландарын жана жаратылыш өзнн алып жнрнн эрежелери тууралуу эстетилннчн баракчалар таратылат.

Жайкы эс алуу учурунда балдар "Жай мезгилиндеги өзгөрннлөр" - деген темадагы класстык бурчту кооздоо нчнн тнрднн пейзаждык снрөттөрдн, макал-лакаптарды, табышмактарды, ырымдарды топтоону улантышат. Бул класстык бурчка окуучулар чогулткан фольклордук материалдар жана жай мезгилиндеги жаратылыштын өзгөрннсн тууралуу тарткан снрөттөрднн, жасалган макеттердин мыкты деп табылгандары коюлат.

Педагог кээ бир учурда балдарга жаратылышты коргоо тууралуу айтылган ойлорду, фольклордук материалдарды топтоо нчнн бир аз татаалыраак көнүгүнлөрдүн берет [8].

Балдардын флоранын көп кырдуу түрлөрүнө карата уюштурулган байкоолорун жандандыруу максатында "Элдик акылмандык жыйнактар" деген темада атайын китепче түзүн, ал китепчеге балдар тарабынан жыйналган өсүмдүктөргө тиешелүү элдик түшүнүктөр киргизилет. Жайкы эс алуу мезгилинде башталгыч класстын окуучулары бактарда, бакчаларда эле эмес, жайлоодо, токойлордо, кыргызстандын башка аймактарында да өз байкоолорун уюштуруусу керек.

Жаратылыш менен тыгыз мамиледе болууда өсүмдүктөргө, жаныбарларга, жаратылыш кубулуштарына байкоо жүргүзүн менен балдар кызыккан суроолоруна жооп алууга аракеттенишет. Бул окуучулардын экологиялык түшүнүктөрүнүн кеңейишине мүмкүнчүлүк түзүп, жаратылышты сактоо жөнүндө уюштурулуучу ишмердүүлүктөрдүн туура кодонууга мүмкүндүк берет. Жаратылыш менен жигердүү мамиледе болуу балдардын жаратылыш кубулуштарына жана предметтерине болгон аёо сезимин ойготуп, кызыгууларын жандандырат. Туулган жерди сүйүн, кадырлоо, көздүн карегиндей сактоо жорорудагы иш-аракеттер аркылуу ишке ашат [8, 152-б.]. Балдар жаратылыш тууралуу ачык белгиленген элдик учкул сөздөрдүн, табышмактарды, жаңылмачтарды кайталап, бул ишмердүүлүк балдардагы курчап турган чөйрөгө болгон эмоциялык-эстетикалык кабылдоо көндүмүн өстүрөт.

Жаратылышка болгон кызыгуу балдарды жаратылышты коргоо тууралуу түрдүн иш-тажрыйбаларга катышуусуна өбөлгө түзүп, экологиялык билимдерин калыптандырат. Мындан тышкары, балдарда өз алдынчалуулук, эмгекти барктоо, тактап айтканда бардык эмгектин жемиштүн болушуна аракет кылуу, педагог тарабынан берилген тапшырманы жоопкерчилик менен аткаруу, жаратылыш байлыктарын сактоого аракет кылуу сыяктуу инсандык сапаттар калыптанат.

Жаратылышка болгон кызыгуу балдарды жаратылышты коргоо тууралуу түрдүн иш-тажрыйбаларга катышуусуна өбөлгө түзүп, экологиялык билимдерин калыптандырат. Мындан тышкары, балдарда өз алдынчалуулук, эмгекти барктоо, тактап айтканда бардык эмгектин жемиштүн болушуна аракет кылуу, педагог тарабынан берилген тапшырманы жоопкерчилик менен аткаруу, жаратылыш байлыктарын сактоого аракет кылуу сыяктуу инсандык сапаттар калыптанат.

Башталгыч класстын окуучуларын ар кандай коомдук иштерге катыштыруу, алардын жаратылышка болгон мамилелериндеги көз караштардын өзгөрүсүн эксперимент катары жүргүзүлгөн тажрыйбанын маңызын тереңдетүүгө мүмкүнчүлүк түздү. Айлана чөйрөнүн сырларын өздөштүрүүгө кызыктар мезгилде инсандын аң-сезиминде жаратылышка кайдагер мамиле кылбай турган мыкты иш-чара - бул маңыздуу, жемиштүн эмгек экенин малчылар, дыйкандар жана байыркы элдин тажрыйбасы да тастыктайт [10]. Башталгыч класстын окуучуларынын практикалык иш-аракетин пландаштыруудагы натыйжалуу жетишкендиктерге умтулуунун негизги өбөлгөсүн болуп:

мекен таануу багыты жөнүндө ырааттуу уюштурулган иш-тажрыйбаларды өткөрүн;

өлкөдө жаратылышты сактоо жөнүндө жыйналган тажрыйбаларды, салт-санаалары, экологиялык таалим-тарбия берүү процессинде, жаратылышты таануучулук иш-тажрыйбаларда балдардын курактык кабылдоосуна ылайык системалуу мерчемдөө;

жаратылышты сактоого тиешелнн коомдук иш-чаралардын ар тнрдннлннгннө биринчи класстан тартып эле жеке жана топто атайын пландаштырылган көннгннлөрдн аткартуу, ошондой эле ушул өнднн иш-чараларды убакыттын өтншн менен кеңейтнн;

жаратылыштын кубулуштарын өздөштнрнндө шаардын, айылдын, өлкөдөгн бардык мектептер менен болгон карым-катнашты кнчөтнн.

Башталгыч класстын окуучуларына экологиялык таалим-тарбия бернн тууралуу уюштурулган ишмердннлнктн натыйжасын талдоодо жаратылышты таануу апталыгы, токойлорду, бактарды аздектеп коргоо жөннндө атайын ишембиликтерди, сынактарды, кечелерди, көргөзмөлөрдн класстан тышкаркы иш-тажрыйбаларды пландаштыруу шарт.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Аблабекова Ж.К. Башталгыч класстын окуучуларында алгачкы экологиялык тншнннктөрдн калыптандыруунун педагогикалык негиздери: пед. ил. канд. ... дис. - Бишкек, 2010.

Алимбеков А. Кыргыз элинин билим бернн салттары. – Б., 2001. – 44 б.

Байышова Г.Ж. Мектептердин башталгыч класстарынын сабактан тышкаркы иштеринде элдик салттар аркылуу экологиялык тарбиялоонун илимий негиздери: пед. ил. канд. ... дис. - Бишкек, 2010. - 150 б.

Днйшөнбаев П., Днйшөнбаев М. Чыңгыз Айтматовдун экологиялык этикасы. – Бишкек: Шам, 2005. – 305 б.

Бекбоев И. Инсанга багытталган окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. – Б.: —Бийиктик|, 2011. – 384 б.

Мурсалиев А.М., Ниязов Т.З., Шамшиев А.Б. Жалпы экология. - Бишкек: Турар, 2010. - б.

Дөөлөтбакова Р.Ж., Думанаев М.Г., Каролова А.М. Мамлекеттик тил жана экологиялык укук // Ж.Баласагын ат. КУУнун Жарчысы, 2022, № 1(109). – 72-78 бб.

Рысбаев, С.К. Кыргыз окуучулар фольклорунун педагогикасы: Педагогикалык жогорку окуу жайларынын студенттери нчнн окуу куралы. – Б.: Билим Куту, 2006. – 367 б.

Иптаров С., Кулматов Н. Адеп билими: Усулдук колдонмо. – Б., 2000. – 152 б

Жуматаева А.С. Муундар аралык мамиленин теориялык негиздери // Вестник КРСУ 2020, № 2. Том 20. - 172-177 бб.